

J. I. PADILLA LAPUENTE

LA NECRÒPOLIS DE SANTA CREU DE JOGLARS (OSONA)

L'excavació del jaciment de Santa Creu de Joglars (o del Joglar o Jutglar com hom sol anomenar-lo popularment) es va dur a terme en tres campanyes arqueològiques successives, entre 1966 i 1968, sota la direcció del Prof. Albert del Castillo. Les dades obtingudes en aquella excavació han romàs inèdites en sa majoria, i és la nostra intenció donar-les a conèixer en un proper treball.

El Dr. Castillo, en una breu anàlisi sobre Santa Creu de Joglars,¹ ja assenyalava el gran interès de l'estació, ja que l'excavació havia permès d'establir una cronologia relativa dels diferents tipus i nivells de sepultures. Aquest fet pren un significat especial en un moment com aquest, en el qual pretenem d'establir, amb aquesta miscel·lània, un estat de la qüestió de les nostres —encara insuficients— dades sobre el ritual funerari medieval. Això és el que ens porta a comentar els resultats d'aquella excavació.

Prenent com a base les notes, els croquis i els diaris d'excavació,² intentarem de fer un resum de les dades aportades per les esmentades campanyes i presentarem el plànol general del jaciment, treball que no està mancat de dificultats a causa dels buits que ens hem vist obligats a omplir. Que vagi tota aquesta feina en reconeixement a la ingent tasca realitzada per el Prof. Castillo en bé de l'arqueologia medieval i, especialment, en el tema que avui ens ocupa, l'estudi del ritual funerari. Amb aquests preliminars, passem a exposar la nostra aportació al tema general.

1. CASTILLO, ALBERTO DEL: *Cronología de las tumbas llamadas 'Olerdolanas'*. — A «Crónica del XI Congreso Nacional de Arqueología» (Mérida, 1968), pàgs. 835-845.

2. Les notes personals i els diaris d'excavació de Santa Creu de Joglars, van ser delegats al Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona pel professor A. Del Castillo i es conserven en el lloc destinat a tal efecte.

I. Introducció

L'altiplà oligocènic del Lluçanès és a l'esquerra del curs mitjà del Llobregat mig, on hi ha la població de Santa Creu de Joglars. La seva parròquia, situada en una petita depressió entre les poblacions d'Olost i de Prats de Lluçanès, conforma el centre geogràfic de la subcomarca o antiga sotsvegueria del Lluçanès. Els principals corrents d'aigua de la comarca són la riera del Lluçanès i la riera Gavarresa.

El Lluçanès, amb tota probabilitat, va rebre les conseqüències de la sublevació indigenista d'Aissó (826-827), que s'enfrontà amb el poder de caràcter regional exercit des de Barcelona per Bernat de Septimània, representant d'una família d'origen franc. Les conseqüències d'aquella sublevació semblen haver provocat la pèrdua de l'organització civil i eclesística establerta a la Catalunya central.³ El seu efecte més immediat és la inestabilitat permanent que obliga la població a cercar refugi en els accidents naturals del terreny i a traslladar-se a zones elevades o boscoses, abandonant les terres fèrtils de la plana, fenomen que sembla comprovar-se arqueològicament amb especial claredat a la Plana de Vic.

Aquesta àmplia zona, situada entre els comtats pirinencs i els marítims, que al principi de la reconquesta franca de la Marca Hispànica no formava una unitat política, continuarà desorganitzada, ja que els diferents comtes no hi van tenir cap atenció especial. El comte Guifre I, en unir en la seva persona ambdós grups de comtats (878), es va veure obligat a reorganitzar aquesta zona, pas i unió obligada dels nuclis en què es dividien les seves possessions.⁴

L'ocupació i reorganització d'aquesta àmplia zona de la Catalunya central, i dintre d'ella el Lluçanès, es realitza pacíficament, segons les notícies que ens proporcionen les escasses fonts contemporànies als fets. La documentació parla generalment d'una zona «deserta», «erma», «despoblada», si bé cal entendre aquests termes com una falta d'organització, més que de buit humà. Una massa la nova població flueix cap a la zona de poblament.⁵

El Lluçanès, malgrat ésser la comarca central de la zona repoblada, queda una mica aïllat de les comunicacions naturals i potser això explica perquè va ésser l'última en ésser poblada. El procés s'inicià probablement abans de la mort del comte Guifre I (897). Ara bé, les notícies documentals precisen que la reorganització del territori és immediatament posterior a aquesta data. El

3. ABADAL, RAMON D': *Els primers comtes catalans*. — Ed. Vicens Vives. — Barcelona, 1958, pàg. 74.

4. ABADAL, RAMON D': o.c. nota 3, pàg. 73.

5. ABADAL, RAMON D': o.c. nota 3, pàg. 78.

poblament del Lluçanès es realitza des de Vic (el bisbe Idalguer consagra les esglésies de Santa Maria de Lluçà (905), la de Manlleu (906) i la de Sant Julià de Vilatorrada, ja que el bisbat d'Urgell acaba la seva tasca de repoblació en la veïna riera de Merlès. Això no vol pas dir que des de final del segle IX s'iniciï la repoblació, ja que es constata la presència de territoris quasi organitzats dependents de certs castells, i es té notícia d'algunes poblacions crescudes al seu redós, com en els casos de Lluçà, Sant Agustí i Sant Boi, Olost i Oristà.⁶

Dintre d'aquestes coordenades hem de situar els orígens històrics de Santa Creu de Joglars.

II. Antecedents històrics

Des del principi de la seva història, en iniciar-se el segle X, l'església de Santa Creu de Joglars s'ha trobat supeditada a l'església parroquial de Santa Maria d'Olost. Malgrat això, va tenir el caràcter de parròquia o ajuda rural, amb cementiri i sagrera propis des dels seus orígens coneguts. Aquesta dependència s'accentuà des de la despoblació iniciada a mitjan segle XIV. A partir d'aquest moment no té sacerdot propi i va restar unida com a simple sufragània d'Olost, essent servida des d'allí.

El primer document que parla d'aquesta església rural és l'acta de dotació de Santa Maria d'Olost, feta pel comte Guifré II o el bisbe de Vic, Idalguer, el 23 de desembre de l'any 909.⁷ Aquest document, conegut i testimoniats des de Montcada a mitjan segle XVI, fins als nostres dies, té un fons de veritat, però la seva redacció fa sospitar una adulteració. No se'n coneix l'original, només hi ha dues còpies dels anys 1204 i 1243, que van ésser fetes sobre una altra còpia de l'any 1175.⁸ En el document es diu que l'església d'Olost va ésser reedificada pel comte Guifré II, després d'haver estat abandonada molt de temps, i va ésser dotada pel comte amb les propietats que té als seus voltants i amb l'alou de Santa Creu (*Et dono ibi totum meum alodium quem habeo juxta Sancte Crucis et que finat in strata et domum Sancti Genissi et in*

6. ABADAL, RAMON D': o.c. nota 3, pàg. 88.

7. ORDEIG, RAMON: *Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes: I. Anys 833-950*. — «Revista Catalana de Teologia» (Barcelona), IV/I (1979), pàgs. 123-165, doc. 39; JUNYENT I SUBIRÀ, EDUARD: *Diplomatari de la catedral de Vic, segles IX-X*. — Patronat d'Estudis Asonencs. — Vic 1980. Pàg. 45, doc. 49. — En redactar aquest epígraf hem utilitzat també les notes inèdites i anònimes que figuren a les carpetes i als diaris d'excavació del professor Castillo.

8. Còpia del 1 de març del 1175, avui perduda [A]. — B, còpia de A, del 22 de novembre del 1204 (Vic, A. C., Cal. 6, oc. 2129). — C, còpia de A, del 23 de maig del 1244 (Vic, A. C., Cal. 9, Episc. I, núm. 25). Vegeu el *Diplomatari* esmentat a la nota anterior.

Palafols. A ciriis in torrente Mongoni et in strata vel ecclesia Sancte Crucis et ipsa terra et vineas supra rivo de Luzanes). Mentre d'altres personatges la doten amb diferents béns, el comte transmet la propietat de l'església al bisbe Idalguer de Vic i els seus successors.⁹

Encara que el mencionat document fos acceptat com autèntic i sense reserves per Ramon d'Abadal,¹⁰ cal considerar-lo com a diplomàticament fals, tal com ha ben demostrat A. Pladevall en un recent estudi, el qual fixa la seva redacció entre 1175 i 1204.¹¹ La sospitosa minuciositat amb què es descriuen els béns llegats a l'església, i l'estranya reiteració dels límits per a una època com la que es pretén de datar el document; així com l'aparició d'algunes fórmules i termes més propis dels segles XI i XII, inviten a confirmar la seva falsedat.

Deixant de banda, doncs, la pretesa donació del comte Guifré, cal suposar que es probable que, a causa de l'íntima unió i dependència entre Olost i Santa Creu, des dels seus orígens el seu territori es considerés adscrit al gran terme civil del castell d'Oristà, ja que consta que la parròquia de Santa Maria d'Olost formava una *agencia* o *apenditio* del castell *Uristanense* o *Oristense*, en documents dels anys 908, 920, 924, 960, etc.¹² Si bé a mitjan segle XI, el primitiu terme del castell d'Oristà es fraccionà en els termes i jurisdiccions dels castells de Tornamira i d'Olost.¹³

D'altra banda, sabem que la primitiva parròquia d'Olost, reorganitzada amb probabilitat a començament del segle X, comptava amb tres esglésies sufragànies, totes documentades des de final del segle X o principi del XI: Santa Creu de Joglars, que segueix pertanyent al municipi d'Olost; Sant Salvador de Serradellops, que sempre ha format part de la circumscripció d'Oristà; i Sant Genís sa Devesa, que pertanyia al terme senyorial del castell de Gurb i que avui ho és del municipi de Sant Bartomeu del Grau.¹⁴

De totes elles probablement la més antiga sigui la de Santa Creu. L'apel·latiu de Joglars o Joglar amb què és coneguda prové del topònim *Iugulares*, documentat des de l'any 984, en el primer document verídic en què es men-

9. L'església de Sant Genís sa Devesa és una altra de les antigues sufragànies d'Olost. Subsisteix encara i amb la consideració de sufragània de Santa Maria d'Olost. En una llista de parròquies del bisbat de Vic, de mitjan del segle XII, es pot llegir: *Presbiter de Olost. cum suis membris Sancto Yenesio et Sancte Cruce*.

10. ABADAL, RAMON D': *Un gran comte de Barcelona preterit Guifred-Borrell 897-911*. — 'Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad' (Barcelona), V (1964), pp. 83-130.

11. PLADEVALL I FONT, ANTONI: *Els falsos d'Olost*. — 'Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos' (Barcelona), VII (1979), pp. 7-20.

12. Vic, A.C., Cal. 6, docs. 551, 562, 569, 730...; Vegeu també PLADEVALL I FONT, Antoni: o.c. a la nota anterior, pàg. 9.

13. P[LADEVALL], A. i C[ATALÀ], P.: *Castell d'Olost*. — a «Els Castells Catalans», vol. IV (1973), pàgs. 880-885.

14. PLADEVALL I FONT, Antoni: o.c. a la nota 11, pàg. 10.

ciona aquesta església rural. Aquest terme també era propi d'un gran alou veí a l'església, presidit pel mas del mateix nom, que encara subsisteix. S'ha suposta que aquest topònim pugui ésser equivalent a colls o passos naturals, que descriuria de forma apropiada l'orografia del lloc: una vall a la qual s'entra per colls que són les úniques vies naturals d'accés.

El document al qual ens referim està datat el febrer de l'any 984, i per ell coneixem que Seniofred i la seva esposa van fer donació a la Seu de Sant Pere de Vic d'una peça de terra *prope Sancte Crucis*, que posseïen en el comtat d'Osona, *in locum que vocant Cugulares*. La terra, objecte de la cessió, limitava a ponent *in ipsas stradas que pergunt ad ipsa ecclesia Sancte Crucis*.¹⁵

Una mica més tard trobem una referència a la relació existent —hi insistim— entre Santa Creu i Santa Maria d'Olost, en un document del 1023, referent a la venda realitzada pel sacerdot Landeric a Aldemar d'una peça de terra i d'una vinya que té per la fidelitat prestada per ella a Giscafred. S'especifica que es troba al comtat d'Osona *in apendicio de Sancta Maria Olostensis vel in parrochia de Sancte Crucis, ad ipsas casas de Goltredo*.¹⁶

Per últim, mencionarem una nova referència que ens dóna un altre document datat el 26 de març del 1112. Bernat Alianric i la seva mare Bilissèn venen a Guillem Pere i la seva esposa Escusa, *ipsum nostrum sacrarium quòd habemus in ecclesiam de Sancta Cruce que est fundata in plana de Tres vigs*, pel preu de 6 diners.¹⁷

El topònim de *Tres vigs*, *tres vics* o *tres vicos*, apareix sovint en la documentació des del segle x. El nom és poc comú i sembla indicar la remota existència en aquest lloc de tres nuclis de població, o bé d'un grup de poblament agrupat en tres barris o carrers, tal com avui dia es troba reunida la població de Santa Creu o la veïna parròquia de Sant Martí d'Albars. També és possible la interpretació *inter vicos*, com una plana situada entre diferents poblacions. L'antic topònim de *Tres vics* va ésser perpetuat pel mas d'aquest nom, que una mica abans del 1424 es va refondre amb el mas Cabanes, per haver-lo venut *Johan de Trésvichs a Guillem de Barbarius alias Cabanas*.¹⁸

Les notícies apuntades precisen l'existència d'una església dedicada a Santa Creu i supeditada a Olost, almenys des de finals del segle x. Tot i que opinem que l'erecció de l'església, si jutgem per les dades proporcionades per les fonts arqueològiques, cal situar-la molt a final del segle ix o a començament del segle x, en relació amb el procés de repoblació que hem esmentat abans.

L'actual església de Santa Creu, nucli de la nova població, es va construir

15. Vic, A.C., cal. 6 doc. 794.

16. Vic, A.C., cal. 6, doc. 2142.

17. Vic, A.C., cal. 6, doc. 345.

18. A: Parroquial d'Olost, Llevador de les rendes de la Rectoria d'Olost, fol. 4.

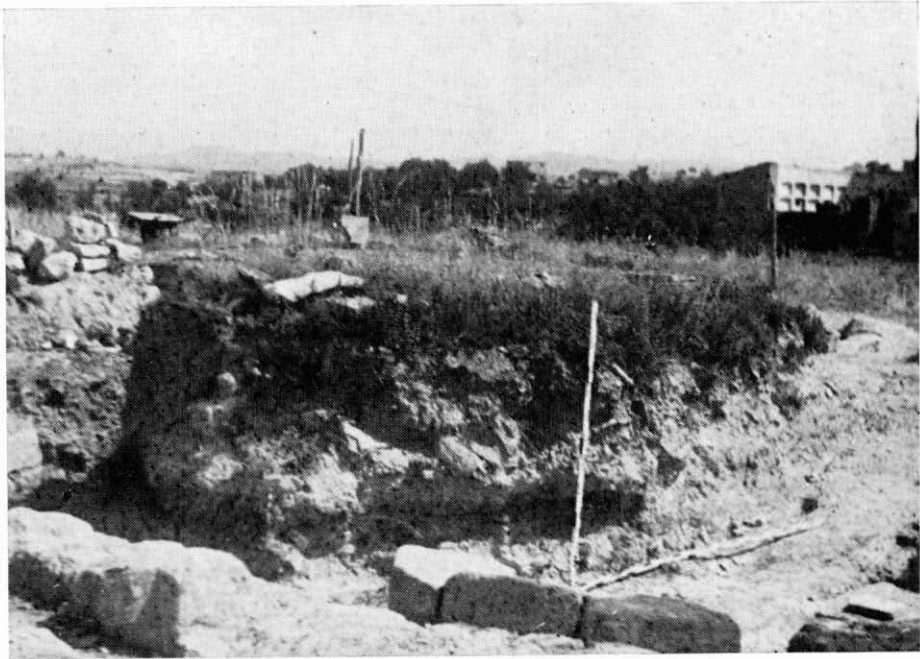

FIG. 1. Santa Creu de Joglars, vista parcial del jaciment des del Nord-oest. En primer terme, els murs de l'església i les tres dovelles; al fons el monticle situat en l'àmbit interior del temple, abans de començar la campanya el 1968 (A. F. Alberto del Castillo).

FIG. 2. Santa Creu de Joglars, vista parcial des de l'Est. En primer lloc, algunes tombes antropomorfes; al fons a l'esquerra, es poden veure els murs de l'església i el monticle, i a la dreta l'elevació del terreny en que havia quedat el nivell superior de les cistes (A. F. Alberto del Castillo).

cap al 1733, si jutgem pel seu estil i per la data que porta grava en la llinda.¹⁹ És un edifici simple d'una sola nau i de notable capacitat.²⁰ La població, o millor dit els dos carrers que formen el nucli, es van construir quasi exclusivament al segle XVIII. Aquest creixement de la població, englobat dintre d'un procés de gran vitalitat del camp català a l'esmentat segle, va conduir a l'erecció de Santa Creu com a parròquia independent. Això va tenir lloc en l'«Arranjament parroquial» consegüent al Concordat de 1854. La nova parròquia va començar a funcionar amb rector propi i independent cap a l'any 1870. Amb aquest motiu es va construir la nova casa parroquial que porta la data de 1878.

Cal suposar que el primitiu temple esmentat pels documents es trobava a poca distància de l'actual església, en la plana de *Tres vicós*, en el lloc excavat.

III. *La notícia del descobriment i l'excavació*

El delegat local d'excavacions de Caldes de Montbui, Sr. Leodegari Sala, va comunicar al professor A. del Castillo l'existència d'una necròpolis de tombes antropomorfes a Santa Creu de Joglars.²¹ Aquesta estació havia estat descoberta per un pagès, que feia un any que anava fent excavacions clandestines en aquest lloc.

L'aparició de sepultures antropomorfes excavades a la roca va interessar molt vivament el prof. del Castillo, a qui en aquell moment li començava a preocupar el tema que el portaria a excavar intensament en les necròpolis castellanes.²² De manera que el mes de maig de 1966 va visitar el lloc, en un intent d'aturar la depredació del jaciment. En aquesta, i en una segona visita feta el mes de juny, va obtenir seguretats per part del Sr. Reixach, batlle d'Olost i propietari del terreny, i de mossèn Reixach, el qual es presentà a vigilar l'estació.

Després d'obtenir els permisos corresponents, es va fixar la primera campanya d'excavació que va tenir lloc l'estiu del 1966.²³ Van haver-hi dues campanyes consecutives més en els anys següents, que van tenir com objectiu l'es-

19. No hem trobat cap notícia que ho documenti, malgrat que ha d'existir en el minvat arxiu d'Olost.

20. Les dimensions són de 14,87 m de llarg per 6,45 m d'ample.

21. La missiva porta la data del 13 de febrer del 1966.

22. Vegeu CASTILLO, Alberto del: *Excavaciones altomedievales en las provincias de Soria, Logroño y Burgos*. — Comisaría General de Excavaciones (Excavaciones arqueológicas en España, 74). — Madrid 1972. — 51 pàgs. + XXXIV làms. + 4 pl. despl.; i també: CASTILLO, Alberto del: o.c. a la nota 1.

23. Obtingut el permís del propietari del terreny i de Mossèn Eduard Junyent, director del Museu Episcopal de Vic i delegat d'excavacions a la comarca d'Osona, es van iniciar els treballs d'excavació el dia 18 d'agost de 1966.

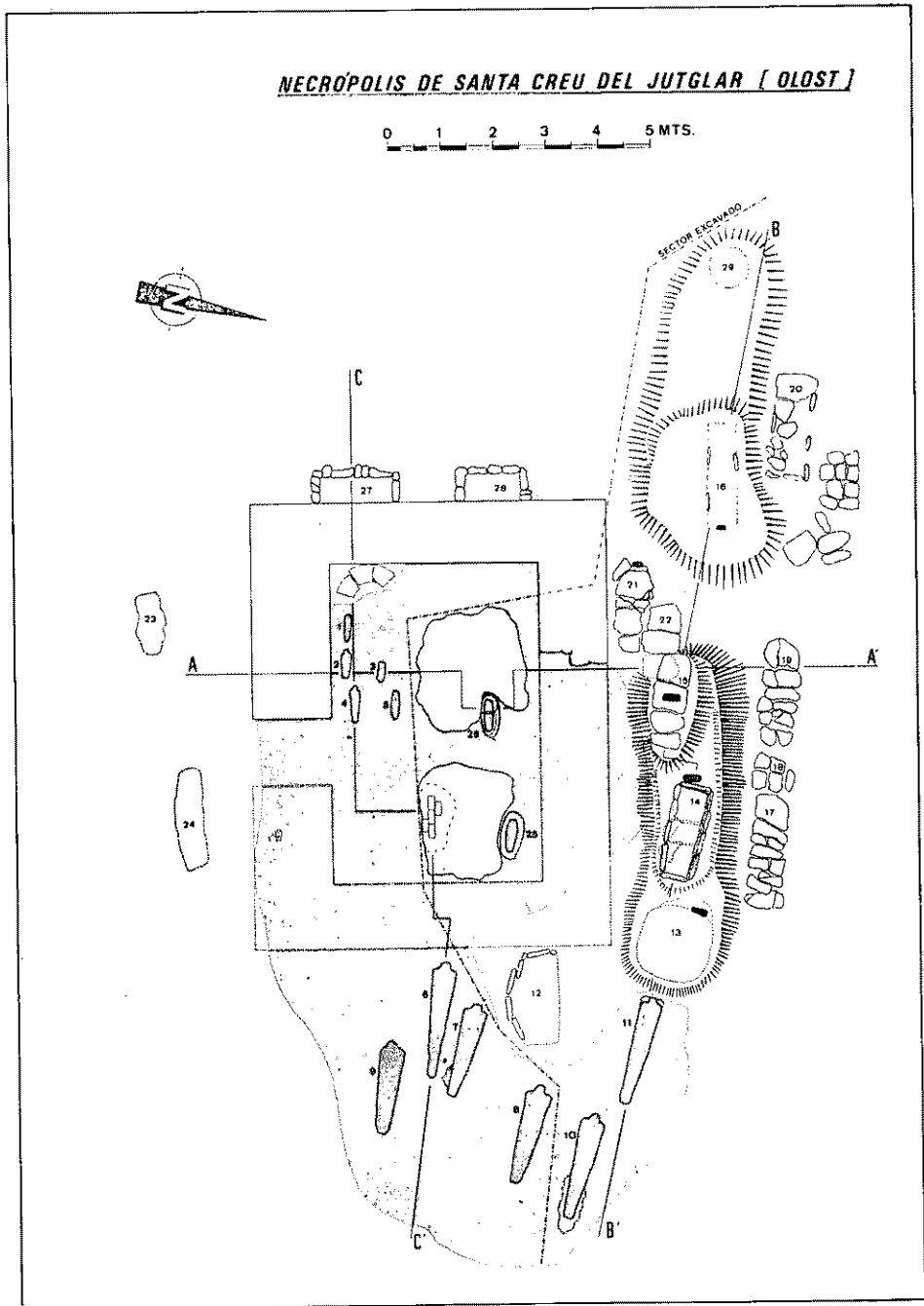

FIG. 3. Plànol general del jaciment, completat amb les dades proporcionades pels Diaris d'Excavació.

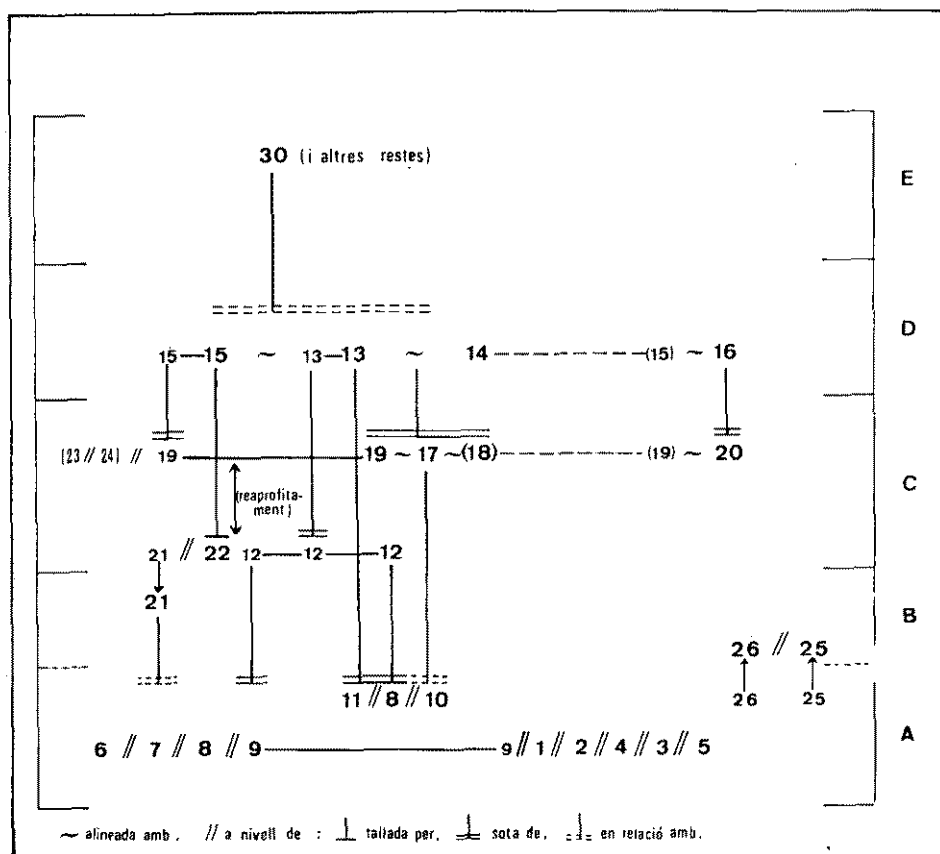

FIG. 4. Quadre sincrònic dels enterraments de la necròpolis de Santa Creu de Joglars, explicant les seves relacions i l'evolució dels tipus d'enterrament. Cada etapa, que es designa amb una lletra, presenta un tipus de sepultura característic i el sentit de lectura, de baix a dalt, estableix la successió tipològica.

Aquest cementiri, utilitzat al llarg del temps, està constituït —com molts d'altres cementiris parroquials— per diverses capes o nivells d'enterrament. Cada nivell representa una prolongada fase d'utilització del cementiri. En aquest cas ens trobem amb dos nivells ben diferents, l'inferior (A, B, i C) i el superior (D i E), sense que es pugui establir una successió estratigràfica dintre dels dos nivells. Per tant, la reconstrucció de l'ordre cronològic d'inhumacions, davant la impossibilitat d'establir-la mitjançant estratigrafia, s'ha d'obtenir per mitjà de les relacions que presentin les sepultures entre elles. Disposem, per a fer això, de dos tipus de relacions, les verticals en base a que la sepultura més antiga es troba sota d'una altra (la núm. 7 a sota de la 12) o s'hi ha sobreposat una altra sepultura (la núm. 19 és a sobre la 25); i en segon lloc les relacions horitzontals establertes a partir de la suposició, no sempre segura, de que el cementiri s'ampliava en fileres a partir dels murs del temple. Aquests indicis permeten de precisar, de manera relativa, l'ordre cronològic dels tipus d'enterrament i l'evolució de les pràctiques funeràries. La primera fase ens dona constància del pas del tipus de sepultures excavades a la roca (tipus A) a enterraments en cista (tipus C), amb una fase intermèdia (tipus B). El nivell superior, constituït per aportacions de terres dels camps dels voltants, ens assenyalava el pas dels enterraments en cista ja evolucionat (tipus D) cap les inhumacions en fossa simple, només amb taüt de fusta, que representen els últims senyals d'utilització del cementiri.

tudi de les restes de l'antiga església i de la necròpolis circumdant.²⁴ L'equip tècnic d'excavació estava format per l'esmentat professor i les seves col·laboradores, Sra. M.ª Asunción Bielsa Turmo i Sra. M.ª Angeles Golvano Herrero.

Les excavacions clandestines havien posat al descobert les filades inferiors del cos posterior de l'església, amb una fàbrica de carreus irregulars que invitava a pensar en la seva ascendència pre-romànica.²⁵ El mur que tancava a ponent es conservava en tota la seva longitud, uns 6,30 m per 1,15 m d'amplada. El mur Sud, en canvi, que anava cap a llevant, quedava estroncat a uns quatre metres del seu inici. El mur orientat al Nord quedava amagat sota un pilot de terra, on hi havia una creu de terme i diversos arbres. En canvi, la zona on hi havia el mur de tancament per llevant, apareixia rebaixada fins la roca mare i no quedava cap resta que permetés de fixar la seva situació.

A l'interior del recinte i arrencades en dues bandes al costat del mur S., s'hi trobaven, excavades a la roca, cinc tombes infantils, d'uns 0,50 m de longitud com a promig. Cap a orient, a uns sis metres de les anteriors i sortint per fora del mur de tancament de llevant de l'església, s'hi trobava un grup de quatre sepultures antropomorfes amb una longitud mitja de dos metres, excavades igual que les infantils en la roca d'arenisca.

Al costat de l'angle Sud-oest i a la vora de les sepultures infantils, es conservaven tres dovelles que probablement havien pertangut a l'últim arc que cobria l'accés al temple i que algú, potser l'excavador clandestí, havia situat allí per a preservar-les. Al costat del mur de tancament de ponent per la seva cara exterior, hom podia observar la planta de dues osseres rectangulars, les mesures interiors de les quals eren de 1,42 m per 0,45 m la més meridional i de 1,10 m per 0,55 m per a la septentrional.

Aquest era l'estat en què es trobava el jaciment abans de començar les campanyes d'excavació l'estiu del 1966. Era evident que les pedres de l'església havien servit de pedrera per a la construcció d'un altre edifici, un cop el temple havia estat desafectat i sense culte. El reaprofitament dels elements que conformaven les parets de l'edifici va tenir lloc en ple segle XVIII, potser en el moment de l'erecció del nou temple parroquial.

Els treballs de la primera campanya es van centrar en el sector Est, cercant una possible prolongació de la necròpolis de tombes antropomorfes. L'excavació va permetre de conèixer dues noves sepultures excavades a la roca (núm. 10 i 11), localitzades sense lloses de coberta, i amb poques restes òssies en mal estat, que indicava un antic expoli. Malgrat això, els resultats millors s'obtingueren en comprovar la utilització de la necròpolis en dates posteriors.

24. La primera campanya es va realitzar del 18 al 21 d'agost de 1966; la segona, del 17 al 22 d'agost de 1967; i la tercera, del 2 al 6 d'agost de 1968.

25. Vegeu a la planta general del jaciment, la zona ja descoberta abans de l'excavació que queda separada del sector excavat per una línia discontinua.

L'excavació d'una sepultura molt feta malbé (la núm. 12) va indicar la presència d'un nivell successiu d'enterraments en cistes de lloses, que va ésser confirmat en campanyes posteriors. Sobre aquest nivell n'hi havia un de superior, d'enterraments també en cistes però amb característiques ben diferenciades. A aquest hi pertanyien tres tombes, de les quals dues van ésser excavades (números 13 i 14).

Amb l'objecte de delimitar amb claredat el nivell superior de cistes, i ja que aquestes apareixien arreglerades paral·lelament al mur N. de l'església, es va procedir a obrir, en la segona campanya d'excavació unes regates paral·leles a banda i banda de l'alineament. De manera que al mateix temps que s'examinaven les restes del mur de l'església, es poguessin establir relacions amb el nivell inferior de sepultures de cista.²⁶ Mentre els treballs es portaven a terme i confirmaven l'existència del nivell inferior, en trobar un nou alineament de cistes en la regata septentrional (núms. 17-18 i 19), es va efectuar el buidat de les dues osseres i l'excavació del sector O., apareixent les restes de dues noves sepultures en el nivell superior (núms. 16 i 29).

L'excavació del turonet que hi havia a l'interior del temple (fig. 1) es va realitzar en la tercera campanya i va portar al descobriment de dues noves sepultures infantils excavades a la roca (núms. 25 i 26). En aquesta última campanya es va obrir també una regata transversal en el turonet en què havia quedat el nivell superior de cistes, en l'espai que existia entre la sepultura núm. 15 i la núm. 16, i al costat de les restes conservades del mur N. de l'església. L'aparició de tres noves sepultures (núms. 20, 21 i 22) confirmava la visió que reflectia la resta de l'excavació i permetia suposar l'existència d'altres sepultures corresponents al nivell inferior, que no van ésser excavades.

La regata transversal oberta en el turonet va permetre també d'observar els fonaments del mur N. de l'església, al costat del qual estava situada la sepultura núm. 21. El mur, que constava en aquest punt de tres rengles de pedra, reposava sobre una línia de lloses horitzontals, una mica sortides de la paret, i que es recolzaven sobre una filera de pedres, disposades en vertical, que feien pròpiament de fonaments.

L'excavació del jaciment posava de relleu no tan sols l'evidència de la funcionalitat de l'edifici, en consonància amb el nombre d'enterraments localitzats, sinó que permetia corroborar la seva perduració a través dels diferents nivells de sepultures de la seva necròpolis. La tècnica del parament, així com la fonamentació del mur N. que abans esmentàvem, van confirmar l'antiguitat de la construcció pre-romànica, que nosaltres situem en el primer terç del segle X.

De totes formes, totes les dades apunten cap a les restes de l'edificació descoberta, en les quals cal reconèixer la petita església erigida sota l'advocació de la Santa Creu, a què es refereix la documentació des de molt aviat.

26. Vegeu la planta general de l'excavació.

Malgrat la depredació que ha estat objecte l'edifici en l'utilitzar-se com a pedrera, les escasses restes permeten reconstruir de manera hipotètica la seva planta original. Encara que no hi hagi les restes del mur de tancament per llevant, aquest inconvenient se salva si observem la situació del grup de sepultures antropomorfes pertanyents a adults. Prenent com a límit la capçalera de la tomba núm. 6, la més occidental del grup, i entenent que aquestes són contemporànies a la construcció, es pot obtenir la planta.

El primitiu temple de Joglars degué ésser una edificació rectangular amb entrada pel Sud i amb un àmbit interior de dimensions reduïdes, de 6 per 4 metres, en relació amb d'altres esglésies conegudes. Malgrat que l'amplada dels seus murs, de 1,15 a 1,30 m, inviti a acceptar l'existència d'una volta, el cert és que en origen probablement fos coberta per un entramat de fusta.²⁷ La disparitat en el gruix dels murs i l'amplada —1,50 m— del mur meridional, semblen indicar una remodelació de l'edifici, que situem mitjançant una notícia documental indirecta en l'últim terç del segle XI. La reforma degué anar destinada a cobrir l'edifici amb una volta seguida, i per això es reacondicionaren els murs, especialment la paret meridional on s'obria la porta.

Des d'aleshores, el temple va tenir poques reformes transcendents. Només podem assenyalar que el paviment de terra o argila premsada es degué utilitzar fins a ben entrat el segle XVI, en què va ésser substituït per un paviment de peces de terra cuita, assentat sobre una capa de morter amb molta calç.

IV. *La necròpolis i la seva successió tipològica*

Com ja assenyàvem al principi, l'aspecte més interessant i de més novetat de les campanyes va ésser l'estudi de la necròpolis que s'estenia als voltants del temple. Malgrat l'estat general del jaciment, havia sofert al llarg del temps grans alteracions —cal recordar, per exemple, les circumstàncies que van portar al seu descobriment—, i malgrat la conservació deficient de moltes sepultures, l'excavació va permetre d'establir una valoració precisa de la necròpolis.

L'esmentada necròpolis presentava una successió de diferents tipus d'enterrament, que evidenciava el seu ús continuat fins a ben entrat el segle XVII. El conjunt de sepultures antropomorfes excavades a la roca en què s'aixecava l'església pertanyien al nivell més antic de la necròpolis. Aquests enterraments es troben en evident relació amb el primitiu temple de Santa Creu, l'edificació del qual cal situar en els anys que van de l'últim quart del segle IX al primer terç del segle X.

27. El mur de tancament per llevant té una amplada de 1,15 metres; el septentrional té 1,30 metres, i el meridional té 1,50 metres.

La interpretació donada pel professor Alberto del Castillo qüestionava la relació existent entre les sepultures antropomorfes i les restes de l'església pre-romànica descobertes en l'excavació. La seva formulació es recolza en el fet que el grup de sepultures infantils «era dintre el seu perímetre i mai aquesta classe de tombes es troba dintre dels temples, sinó al seu voltant».²⁸ Aquesta norma, que sembla ésser habitual en les necròpolis contemporànies conegudes, especialment les de l'àrea castellana,²⁹ pot ésser acceptada a grans trets, però no d'una manera rígida. Tenim evidents indicis per a suposar que aquesta tendència a no enterrar en el recinte dels temples, s'alterava en ocasions, donant amb preferència sepultura al seu interior als infants.³⁰

Aquest sembla ésser el cas de Santa Creu de Joglars, on la disposició i la distribució de les sepultures infantils en el recinte indica una certa planificació de l'enterrament, només trencada per les sepultures núm. 25 i 26, que han de correspondre a un moment més tardà, en el qual ja s'havia perdut la regulació inicial. A part d'aquestes dues excepcions, el grup de tombes infantils apareix situat al costat del mur meridional en dues fileres, en una aparent regularitat. Cal acceptar, en conseqüència, que les sepultures «olerdolanes», tal com al Dr. Castillo li agradava d'anomenar-les, són en relació amb les restes de l'edificació descoberta. L'excavació de les tombes infantils va tenir lloc, sens dubte, quan ja estava en ús l'església pre-romànica. Aquesta interpretació resulta més congruent amb els coneixements que tenim actualment sobre el ritual funerari, i no implicaria la necessitat de replantejar l'existència d'una església precedent, cosa que d'altra banda resulta ben poc probable.

Fet aquest incís, podem passar a descriure els diferents tipus d'enterraments. Ja hem assenyalat que a la necròpolis de Santa Creu veiem almenys tres menes de sepultures, ben definides per llurs nivells corresponents; també observem la presència de dos tipus diferenciats, l'un d'ells corresponent a una fase intermèdia entre les sepultures antropomorfes i els enterraments propiament en cista; l'altre tipus representa la darrera fase d'utilització del cementiri.

Per tal de resumir les nostres observacions i, per ordre cronològic, de major a menor antiguitat, assenyalarem les característiques d'aquests cinc tipus:

28. CASTILLO, Alberto del: o.c. nota 1, pàg. 839.

29. CASTILLO, Alberto del: o.c. nota 22.

30. En l'excavació de l'absis semicircular de la rotonda del monestir de Sant Sebastià del Sull (mun. Saldes, Berguedà), construït simultàniament amb el temple i datable a final del segle IX o començament del X, al peu de l'altar es va trobar un enterrament infantil en una cista trapezoidal, a més d'altres enterraments. cf. Riu, Manuel: *Monasterio de Sant Sebastià del Sull (Saldes, Barcelona), Juliol 1973*. — a «Noticiario Arqueológico Hispánico, Arqueología, 5», Comisaría Nacional del Patrimonio Artístico, Madrid 1977. — pàgs. 367-374. Cal tenir en compte que el gravat del plànol general està invertit.

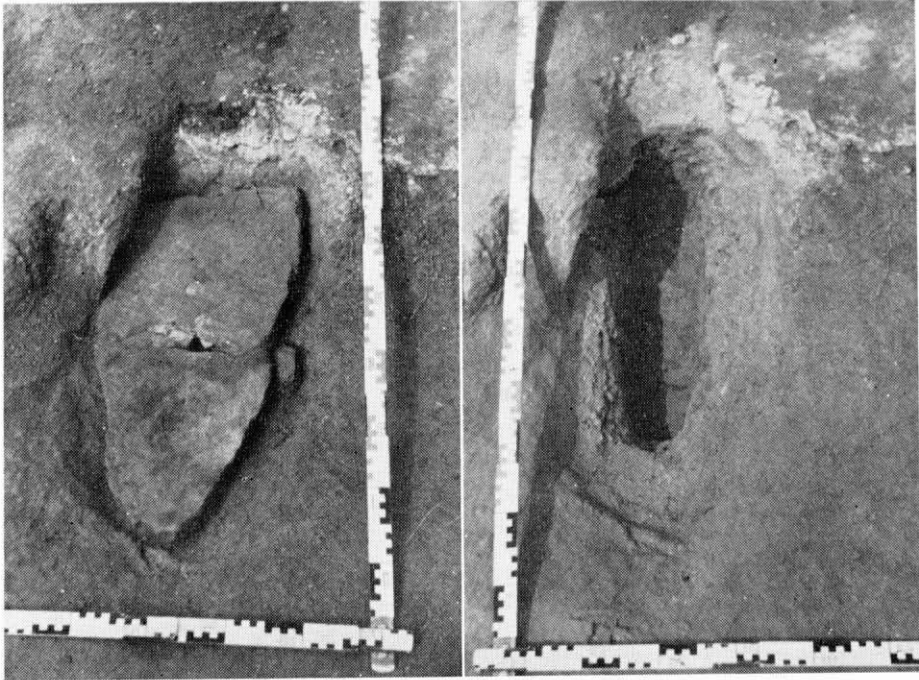

FIG. 5 i 6. Santa Creu de Joglars. Sepultura infantil (núm. 26) trobada sota el paviment de l'església el 1968. L'única sepultura excavada a la roca que va aparèixer amb lloses de coberta. Cal observar la forma ovoidal i els encaixos per a insertar la coberta (A. F. Alberto de Castillo).

— a) *Enterraments excavats a la roca i coberts per lloses*, orientats d'Oest a Est, amb la capçalera a Occident i situats entre 1,75 i 2 metres de profunditat, aproximadament. Advertim l'existència d'un agrupament de les sepultures per edats, separats els adults dels infants, el que permet confirmar una certa planificació de l'àrea d'enterrament. Les sepultures dels adults, situades a l'exterior del temple i junt al mur del presbiteri, presenten totes elles forma antropomorfa, amb la ratlla per a les espatlles gairebé recta i l'encaix per cap trapezoïdal. Tot això, i el fet que s'estreny la sepultura vers els peus, indica una preferència per la linialitat i els angles rectes.

Les tombes infantils, situades a l'exterior de l'església i al costat del mur meridional, tenen, en canvi, formes diverses: dues d'elles tenen forma antropomorfa, mentre les altres presenten una forma més o menys ovoide. L'absència de restes d'ossos no permet observar la posició del difunt en el moment de la inhumació, encara que estaria sens dubte en posició de decúbit supí, amb el crani ben encaixat dins del forat i orientat a l'E. vers Jerusalem.

Pel fet de la relació que existeix entre aquest tipus de sepultures i l'edifici

FIG. 7. Santa Creu de Joglars. Sepultura de cista del nivell inferior (núm. 21), vista des de l'oest; va aparèixer en la campanya del 1967. La major part de les sepultures es trobaven en molt mal estat de conservació, cosa que va fer renunciar a llur excavació. Cal observar el trencament i enfonsament de totes les lloses de coberta (A. F. Alberto del Castillo).

pre-romànic, podem datar-les entre el darrer quart del segle IX i la primera meitat del segle X.

Les dues tombes infantils (núms. 25 i 26), que es troben també a l'interior del temple, presenten unes característiques diferenciadores. El traçat ovoide d'aquestes és més regular i tenen una zona més enfonsada al seu voltant, com un encaix per a posar-hi les lloses o peces de coberta. Aquestes característiques, així com la situació a què ja hem fet referència, ens indueixen a datar-les en un moment de transició entre les sepultures excavades a la roca i els enterraments de cista, coetànies segurament de les tombes més antigues d'aquest darrer tipus.

Un exemple significatiu d'aquest procés de transició, el pot constituir el

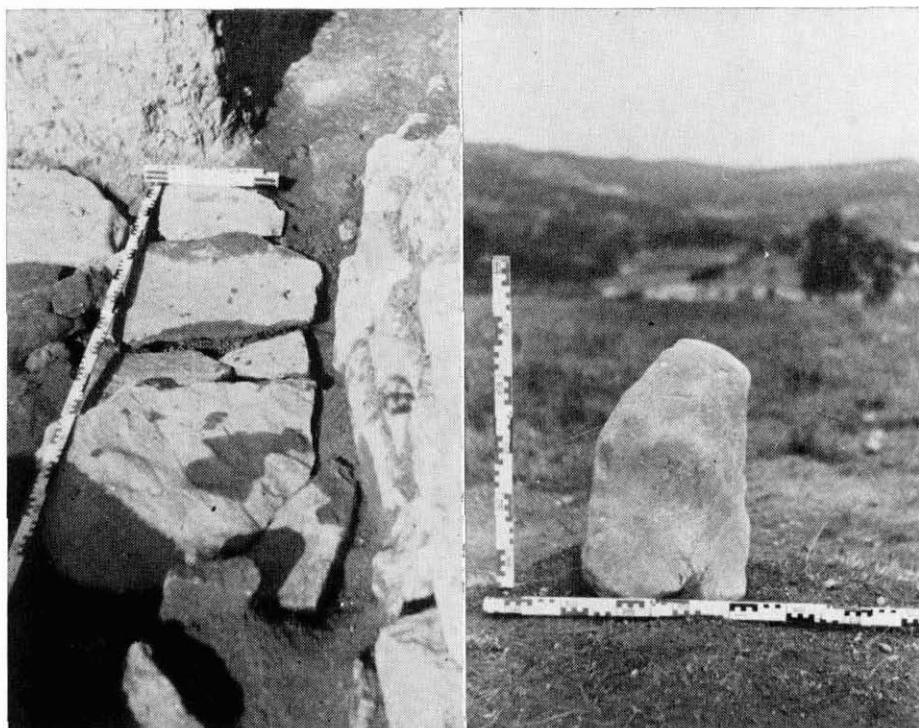

FIG. 8 i 9. Santa Creu de Joglars. Sepultura de cista del nivell inferior (núm. 21), vista des de l'Oest. Es pot apreciar al costat de la capçalera l'estela anepigràfica «in situ» i un aspecte de la mateixa peça, però invertida (A. F. Alberto del Castillo).

típus següent del qual només en tenim una sepultura (la núm. 21), estretament emparentada amb les de cista.

— b) *Enterrament de fossa, antropomorfa, amb cap lleugerament trapezoïdal*, orientat també d'Occident a Orient i a una profunditat entre 1,50 i 1,75 metres. Excavat a la terra al costat del mur septentrional, presenta els costats interiors de fang i una coberta de lloses. Al costat del cap es va trobar una peça rectangular, clavada a terra per l'extrem més punxegut, que segons sembla servia d'estela (fig. 8 i 9).

Aquest tipus d'enterrament intermedi en l'evolució de les tombes antropomorfes i les de llosa, i que en algun cas pot ésser coetani de les sepultures antropomorfes si no hi ha una zona rocosa en el lloc, presenta a les diferents necròpolis, amb certa perduració, formes variades. Així a l'Esquerda (Roda de Ter, Osona) s'ha observat la presència d'un tipus intermedi, que està format per sepultures en les quals s'ha preparat el sòl rocós, excavant-lo parcialment,

només per a configurar el voltant de la sepultura, i després s'ha completat aquesta amb lloses laterals.³¹

Un altre curiós tipus mixt, de lloses i excavació a la roca, també el trobem, i en una època similar, a Santa Maria de Cervelló. Aquí la sepultura està excavada en un escalonat del terreny, que ha estat expressament condicionat per a l'enterrament. La cista està formada per parets de lloses, a excepció d'un dels costats que aprofita la roca del lloc i on s'adverteix un encaix longitudinal, per a posar-hi les peces de la coberta.³² Aquests exemples proven la disparitat de solucions adoptades en aquest procés de canvi.

El nostre enterrament l'hem de situar en el pas intermedi vers les sepultures de cista pròpiament dites, i cronològicament no pot ésser gaire allunyat d'aquestes, entre la segona meitat del segle X i la primera del segle XI, ja que en un nivell semblant, i fins i tot tocant al mateix, trobem el tipus següent.

— c) *Enterraments de cista, no antropomorfa, planta rectangular, amb les parets formades per peces posades verticalment*, coberta de lloses a profunditat semblant a la del tipus anterior, i orientats cap a la mateixa direcció. El seu nombre degué ésser, sens dubte, considerable, encara que només n'haguem localitzat set, i probablement n'hagin quedat alguns per excavar sota del monticle. Aquest tipus de tombes es varen excavar al voltant de l'església, i sembla que hi va haver una certa preferència per a situar-les al costat del mur septentrional, en diferents alineaments.

Algunes d'elles presenten evidents indicis de reutilització, com la sepultura núm. 22, en la qual s'hi varen trobar restes pertanyents a tres individus diferents (fig. 11 i 12); o l'ossera núm. 18, situada entre dues tombes, tal vegada fruit de la reutilització d'un dels enterraments que es troben al seu costat.

En termes generals, les sepultures d'aquest tipus presentaven un deficient estat de conservació, cosa que ens impedeix precisar la disposició del difunt en ésser soterrat (fig. 7). A causa del període de perduració de la necròpolis i la successió cronològica, a què ja hem fet referència, hem de situar aquest tipus d'enterraments als segles XI i XII.

— d) *Enterraments de cista, amb túmul i estela*, de planta rectangular, amb murs formats per lloses verticals, i la coberta per llosetes fines, algunes d'elles de grans dimensions. Orientats com els precedents, presenten un monticle sobre la coberta a manera de túmul, format per una terra molt compacta

31. OLLICH I CASTANYER, Imma: *El jaciment arqueològic medieval de L'Esquerda, a les Masies de Roda de Ter (Osona)*. — III. *La necròpolis medieval*. — «Quaderns d'Estudis Medievals», I, núm. 4 (1981), pàgs. 219-234.

32. BOLÒS, Jordi; PADILLA, Iñaki; i PAGÈS, Montserrat: *La necròpolis de tombes antropomorfes de Santa Maria de Cervelló*. — «Quaderns d'Estudis Medievals», I, núm. 2 (1980), pàgs. 67-80. En especial, observeu les sepultures nùms. 11 i 12.

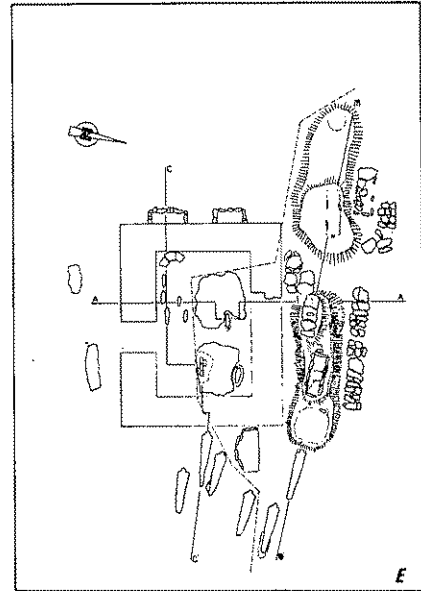
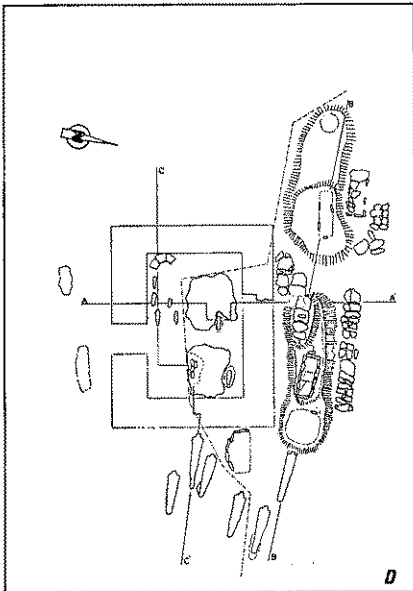
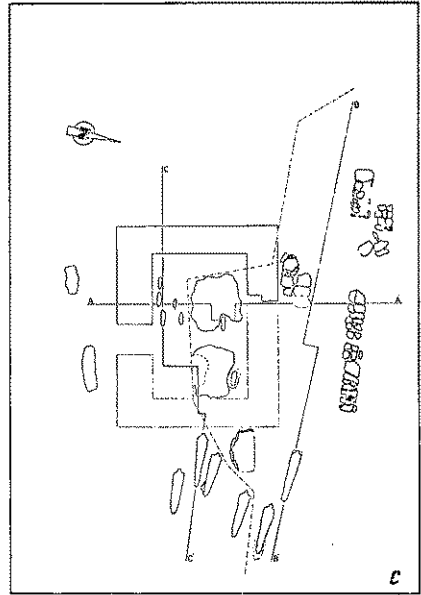
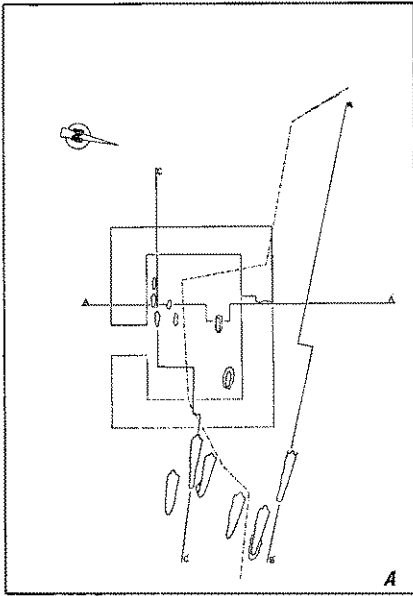

FIG. 10. Desenvolupament de les diferents etapes d'utilització de la necròpolis. No s'hi expressa la fase intermèdia (tipus B), malgrat les sepultures s'incorporin per relació a les contigües; tampoc s'hi representa la situació de la sepultura núm. 30, corresponent a l'última fase d'utilització.

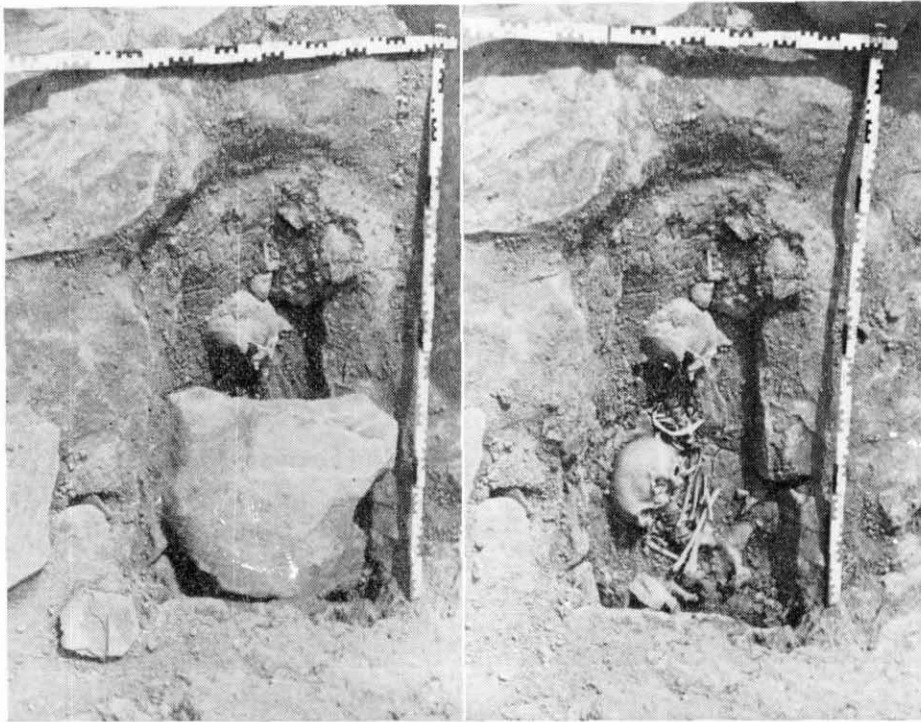

Fig. 11 i 12. Santa Creu de Joglars. Dos aspectes de l'obertura de la sepultura del nivell inferior (núm. 22), vista des de l'Est. La sepultura es trobava tallada per la tomba núm. 15, corresponent al nivell de cistes superior. Cal observar la reutilització triple de l'enterrament (A. F. Alberto del Castillo).

barrejada amb morter i pedres de diferents mides, i a sobre una estela anepigràfica. Aquest tipus correspon al nivell superior de cistes, que es troba entre 0,50 i 1,30 metres de profunditat (fig. 13).

El nivell i la circumstància que una d'aquestes sepultures (la núm. 15) es sobreposa a una tomba del nivell inferior, corroboren que aquests tipus d'enterraments són clarament posteriors i cal situar-los en ple segle XIII o a la primera meitat del XIV.

L'excavació de l'enterrament núm. 14 va permetre d'observar la disposició de les restes inhumades. I l'enterrament de l'individu s'havia realitzat decúbit supí, i presentava el crani inclinat cap al Nord i els avantbraços situats a l'alçada de l'omòplata esquerra, potser en actitud de resar.

— e) *Enterraments en fossa, tal vegada amb taüt de fusta* (encara que no ha estat possible precisar-ho) corresponents a la darrera fase d'utilització del

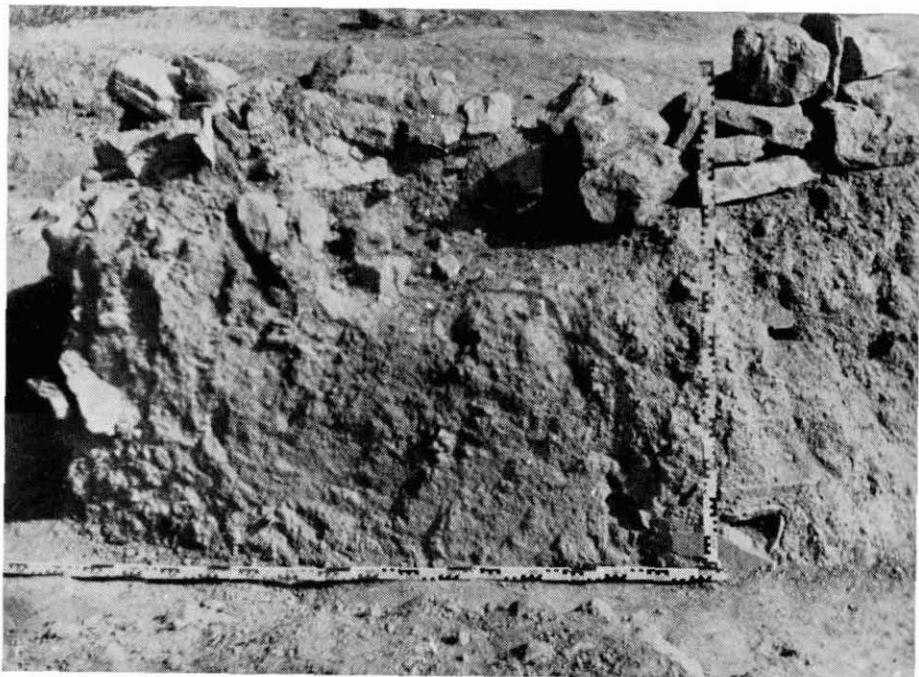

FIG. 13. Santa Creu de Joglars. Aspecte del monticle on es trobava la tomba núm. 15, que quedà com a testimoni. La foto presa des del sud, permet observar el túmul i l'estela de la sepultura que es trobava protegida per diferents peces; a nivell de terra, apareixen les lloses de coberta de les cistes del nivell inferior (A. F. Alberto del Castillo).

cementiri. Només tenim l'evidència d'un enterrament situat per sobre dels tipus descrits i que fou trobat durant la primera campanya d'excavació a 0,50 metres de profunditat. A aquests tipus podrien correspondre les diferents restes humanes disperses, trobades en un camp proper. Aquesta mena de sepulcres cobririen l'espai que va des de finals del segle XIV fins a la construcció de la nova església parroquial, i el trasllat del cementiri al costat de la nova construcció.

Les osseres adossades al mur de ponent de l'antic temple, no semblen poder ésser anteriors al segle XVII, i és possible que fossin construïdes amb la finalitat de reagrupar i soterrar les restes humanes que aparegueren en el procés de desmantellar i reaprofitar els materials per a l'erecció del nou temple, a començaments del segle XVIII.

V. *Conclusions provisionals*

L'excavació de la necròpolis de Santa Creu, ha permès d'establir una successió cronològica dels tipus d'enterraments que hi trobem. Les diferents seqüències del procés de canvi en els costums funeraris indiquen l'ús continuat del lloc com a zona d'enterraments, almenys des de començament del segle x i, segons sembla, fins al segle xvii.

El nombre de sepultures localitzades, que només en el cas dels enterraments excavats a la roca es pot tenir en compte, no indica la densitat total de la necròpolis, ni la d'un tipus determinat de sepultures, ja que l'aspecte general del jaciment, ens fa pensar que les tombes trobades només representen una mostra del conjunt sepulcral que en altre temps tingué l'església.

De tota manera, l'estudi dels enterraments aporta dades molt significatives pel que fa a alguns problemes concrets. Així, la necròpolis de tombes excavades a la roca presenta un clar agrupament per edats, que sembla ésser una nota característica també a les zones properes. Comprovem que aquesta distribució era vigent en necròpolis com la de Santa Maria de Lluçà³³ o la del Castellot de Viver.³⁴ La tendència a situar les sepultures dels adults al costat del presbiteri, davant i en lloc invers d'on apareixen les infantils, també es pot veure, a més de les necròpolis ja citades, a d'altres com ara Sant Andreu de Sagàs (Berguedà). En aquest darrer cas s'ha confirmat l'antiguitat d'aquest tipus d'enterraments, ja que algunes d'elles queden per sota dels murs construïts en època romànica, i tenen relació amb les restes d'una església pre-romànica del planta rectangular.

Es pot afirmar la preponderància de la forma antropomorfa, en aquesta i en d'altres necròpolis de semblant cronologia (finals del segle ix, o x), al costat de les de planta d'extrems arrodonits o de «banyera» que sembla que només es fan servir en aquest moment per enterrament d'infants. En canvi algunes necròpolis castellanès (Cuyacabras, Revenga...) excavades pel professor Delú Castillo, presenten uns clars agrupaments familiars, i s'hi troben al costat de les formes antropomorfes, sepulcres de «banyera», que semblen servir per soterrar les dones.³⁵

La preocupació per construir una sepultura de forma antropomorfa perdura durant el segle xi, en el moment de clar predomini de les cistes i observem derivacions peculiars, la finalitat de les quals sembla ésser d'ordre més aviat pràctic. En aquest sentit, cal recordar l'excavació de diferents sepulcres de cista de la necròpolis de Palacios de la Sierra (Burgos). Aquelles cistes, de planta rectangular, presentaven, a ambdós costats del crani de l'individu soterrat dues

33. L'excavació de les sepultures antropomorfes trobades al costat de l'absis de l'esmentat temple ha estat realitzada per Imma Ollich, qui prepara un estudi sobre el tema.

34. CASTILLO, Alberto del: o.c. nota 1, pàg. 836.

35. CASTILLO, Alberto del: o.c. nota 1, pàg. 843.

llosetes i, de vegades, una tercera com si fos un coixí; la seva missió era la de fixar el crani per a assegurar la posició expectant del difunt. La utilització d'aquest sistema també es pot comprovar en necròpolis de l'àrea catalana, com la de Sant Sebastià del Sull (Saldes), i sembla vigent durant el segle XII.

Volem fer esment, abans d'acabar, de la reutilització, que es presenta amb freqüència a las sepultures de cista; aquest fet podria indicar-nos, no un aprofitament indiscriminat dels sepulcres precedents, sinó la utilització dels enteraments per diferents membres d'una mateixa família.